NAŠE MORE I PUČKA PREDAJA

DINKA ALAUPOVIĆ GJELDUM
Karamanova 3
HR-21000 Split
dinka.gjeldum@gmail.com

UDK 398.1
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno/Received: 10.09.2014.
Prihvaćeno/Accepted: 12.09.2014.

A co
ako te more poguco
a co
ako te nevera izi
ako te vej ni
a co

A co
Ako ni co

(Joško Božanić: Perušće besid)

More je čovjeku uvijek bilo velika tajna. Nepredvidljivo je, puno iznenađenja, pa je ljudima koji žive uza nj i znaju sve njegove ćudi, dobre i zle, pobuđivalo strah i osjećaj bespomoćnosti da se tim užasnim stihijama djelotvorno opru. Tajnovite morske dubine, pogibeljne nevere, orkanski vjetrovi, tihe bonace, hrabri pomorci i njihova daleka putovanja, vješti ribari i njihovi bogati ulovi, bili su inspiracija mnogim pučkim predajama, pričama, legendama o morskim zmijama, o čudovišnim hobotnicama, o morskom „čoviku i ženi“, o sirenama, o ukletim brodovima, o „barki karonte“ koja prevozi duše umrlih, o čudesnoj pomoći svetaca pomorcima, o jednookim ljudožderima, o brodolomcima koji zbog gladi odluče pojesti svoga druga, o vragu koji služi kao mornar na brodu, o golemoj ribi-otoku, pa o morskim vješticama, macićima, tintilinima, orku i dr.
Naši su stari i mnoge prirodne pojave vezane uz more tumačili na svoj način i po njima predviđali kako će biti vrijeme, pa je i pučka meteorologija dio naša kulturne baštine kao i razne uzrečice, poslovice, kletve, molitvice, rugalice i slično.

Ključne riječi: legende, more, pučke predaje, pučka meteorologija

O moru

Blagoslovi naše more,
Polja, drage i sve gore,
Blagoslovi naše mriže,
Svako dobro njima stiže.
(Molitvica koju je pjevao svećenik neposredno prije blagoslova na noćnoj procesiji na Veliki petak u Zlarinu.)
More zovu i voda, na primjer kad je plima kaže se: “Danas je visoka voda“, ili kad je oseka: “Basa je voda“. Po plimi i oseki se predviđalo i

vrijeme, pa je plima znak ružnoga vremena i zibanje je za plime obilno, a kad je oseka, lijepo će vrijeme, ali je ribanje slabije ...

Oseka je najveća u ožujku i veljači, pa je u to vrijeme oskudica u moru i na kraju, pa se na Braču kaže: "*Svakome misecu ukrodi a morču i vejači sahroni".*

U kupanju u moru uživaju djeca, dok su odrasli rijetko u tome uživali, a mnogi nisu znali ni plivati. Ako bi morska voda ušla djetetu u uši, da ih očisti od nje, trebalo je uzeti dvije kamene pločice, i na svako uho staviti jednu pa okretati glavu s jedne na drugu stranu i govoriti: "*Bobe, bobe, bin, kupi' son te za fjorin, prodo son te za cekin"* (Brač).

More nas je spajalo i s drugim zemljama i njihovim kulturama, pa su naši pomorci pričali i mnoge maštovite pustolovine. U Cavtatu, poznatom pomorskom gradiću zabilježena je priča o putu u Kinu na kojemu je bila jedna planina na koju su vile stavile *kalamitu* - magnet. Bila je to „jedna trpeza od mramora i na njome konj i čovjek na konju i kalamita, i kada bi brodovi prolazili mimo tu kalamitu, izgubili bi koga od družine, ili bi se brod razbio, diglo bi im jedra, odnilo papafig, baštun – ti strašni fortuno što bi učinilo".

Kineskom se kralju rodio sin, koji će prema proročanstvu umrijeti od ruke onoga tko obori kalamitu. Sin siromašne žene, rođen u isti čas kad i sin kineskog kralja, sruši s vilinskom pomoći kalamitu i, usprkos svim poduzetim mjerama opreza, usmrti nehotice kineskog kraljevića. Kineski ga kralj poslije uze k sebi umjesto svoga sina.

Stravične priče o magnetskom brdu koje upropaštava brodove pripadaju među stara, opće proširena pomoračka kazivanja.

Opće je poznata priča u mediteranskoj pomorskoj tradiciji ona o „papagalu": "jedan kapetan freško se oženio i imo je poć opet navegat, pa je bio nemiran što mora ostaviti svoju mladu ženu samu. Žena je dobila na dar papigu koja joj je svake večeri kazivala priče i tako je odvraćala od preljuba".

O meteorologiji

Za pomorca je jako važno da zna „kako će vrime učinit", pa su u nas, kao i svugdje, pomorci osobiti vještaci u predviđanju vremena. Oni već unaprijed vide kakvo će vrijeme po raznim znakovima i mijenama na nebu i u moru, i u tome se rijetko kad prevare. Tako naprimjer kad je iza sunčanog zalaza zapadno obzorje rumeno i bistro, osvanut će vedar dan, naprotiv tmuran zapad - *kalada* znači da će se vrijeme pogoršati. Vrijeme se predviđa i po načinu kako stoji mjesec, pa kad stoji uspravno, naviješta lijepo vrijeme, ako se pak nakrivi i izvrne, kiša će, i zato ga nazivaju *dažjovac* (dažd - kiša).

Ako se oko mjeseca ugleda „ogradu" ili „kolo", loše će vrijeme, misli li okrenuti na buru, onda zvijezde „migaju", a kad se zvijezda i mjesec ukažu zajedno, jedno blizu drugoga, „bacit" će vjetar pa bilo koji.

Kad su velike oseke te „punte zjadu“, lijepo je vrijeme stalno, dok iz plime, jugo će i kiša.

Od vjetrova najobičniji su jugo ili šiloko i bura, a ljeti *maštrol* - maestral. Drugi su vjetrovi šiloko - levante, grego - levanat, oštro - šiloko, tramuntana, levantara te pulenat ili garbin. Zimi najviše smetaju bura i jugo jer pušu silnom žestinom. Kad bura „zadimi“ u moru, kaže se da je „sve jedon lagun“, i teško onda pomorcu, jer mu bura govori: “Kad jidrin jo, nemoj jidrit ti!“ (Brač).

U kvarnerskom području i oko Senja puše jaka bura, pa se tu kazuje i neobična predaja o postanku bure. Tu se vjerovalo da buru prave seljaci u nekoj planinskoj pećini tako što tamo pale veliku vatru, a od njezina se dima zagrijavaju podzemni hodnici pa, nemajući oduška za hlapljenje, stvaraju žestok vjetar. Po predaji i kvarnerske bure nastaju isto od velike vatre koje pale vješci u svojim planinskim pećinama, a zemlja, mučena time, potresa snažno zrakom i tako uništava protivnike vieštica. Bura se zamišlja i kao vieštica koja zajedno sa svojim sinom Burinom živi u kraškim pećinama. Spominju se Burine pećine kraj Trsta i Senja. Taj neugodni vjetar u narodnoj priči sa Kastavštine je personificiran te je bura opisana kao djevojka. U tom kraju se ne smije psovati buru, jer može mnogo štete i zla nanijeti ljudima. Priča se kako je neki starac psovao buru jer mu je kadikad odnijela slamnati krov s kuće i slamu raznijela po selu. Jedne večeri je puhala strašna bura, i što je više puhala starac ju je sve jače psovao. U dimnjaku se čulo sve jače zavijanje bure da bi najednom na ognjište pala djevojka sva raskuštrana i poderana. Po tijelu joj je bilo mnogo krvavih rana. Kad je to starac ugledao, okamenio se od straha, počeo se križati i zvati u pomoć. Djevojka se uspravila, okrenula prema starcu i rekla mu: “Što me više psuješ, više se mučim i ranjavam po krovovima, kamenju i drveću. Što u dimnjaku zavijam i oko prozora cvilim, to je moj plač, a ti, starče, još malo pa ćeš prestati psovati!“. Djevojka - bura se sagnula k ognjištu, uzela u pregaču malo žeravice i nestala kroz dimnjak uz strašno zavijanje. Čim se podigla kroz dimnjak, rasula je žeravicu po slamnatim krovovima, te zapalila cijelo selo, a u njemu je izgorio i starac. Odonda su seljaci prestali pokrivati kuće slamom, a narod po Kastavštini više ne psuje buru.

Od ostalih vjetrova najstrašniji je pulenat, pa kad on puše u moru je pravi *raganj* i sigurno će *škontradura*. Neugodan i pogibeljan je šiloko - levante, jer dolazi na *refule*, zato mu mornar pjeva: “Šiloko-levante, svak se na te tuži, a najviše mornar, ki te virno služi!“.

Zimi često bude i šijuna i bišabova - morske pijavice, a kad se more stiša, kaže se da je *zbunacalo* ili *bunaca* je, ako pak odnikud nema ćuha, onda je *bunaca kako uje.*

Budući da se neke atmosferske promjene zbivaju tijekom godine uglavnom u određeno doba, narod ih je označio posebnom poslovicom, pa se kaže: „Sveti Luka (18. 10.) u jarbole lupa“, jer o Svetom Luki započnu zimske oluje, koje su osobito žestoke o Svetom Klementu (23.

11.), „koji kopa od mora fundamente“, a o Svetoj Katarini (25. 11.) je žestoka zima, pa se kaže:“Sveta Kata okreni vatri gnjata“ ili kod nas uvriježena talijanska izreka „Santa Catarina iazzo per marina“, a o Svetom Andriji (30. 11.) se veli:“Sveti Andrija kabanice dili“.

Poslovicom „Sveta Bore baruj (4. 12.), Sveti Miko (6. 12.) pomiluj, a ti Gospe (8. 12.) pomozi“, moli se dotične svece da nas očuvaju zime i leda.

O Svijećnici (2. 02.) se kaže: “Kandalora zima fora, za njom ide sveti Blaž (3. 02.) kaže da je laž“.

O neverama su se pričale i priče, pa jednu ovdje donosimo onako kako je je ispričao pučki pripovjedač s Brača:

Tri vrste nevera

Kad je bilo grmljavine i nevera, onda, znate da se čulo, tako su govorili – naš je zvon, ime mu je Jure, znate, kršćeno. Onda se čuo glas iz arije di viče: “Udri, Jure, prvo nego Jure zaruje!“.
A bili bi, znate, onda bi bili molili Boga, bili bi vikali.

Šanta Barbara, šan Šimon,
Libereme di sto ton
Di sto ton di sta šaietta,
Šanta Barbara benedetta.

(Jezik pjesmice je iskvareni mletački dijalekt i znači: sveta Barbara, sveti Šimune, oslobodite me od groma i munje).

Ili

Biži biži Irudice,
Mater ti je poganica,
Od Boga prokleta,
Od svetoga Ivana sapeta.

Zaklinjanje protiv groma bilo je vrlo rasprostranjeno u apotropejskim pjesmicama - molitvicama u kojima se spominje irudica - Saloma iz kršćanske biblijske priče o poganskoj grešnici koja je skrivila smrt sv. Ivana i u koju je, nakon što je dirnula njegovu odsječenu glavu, udarilo mnoštvo gromova.

Ima tri vrste nevera: “Jedna nevera koju Bog – to su popi govorili - šalje i koju se ne može, znate, nego sa molitvom zustavit. Druga vrst nevere koja bi bila, znate, ol prirode, onako, bila, da su tu isto molitvom. A treća nevera od zli duhova. Onda za tu od zlih duhova da se molitvom more protjerati ća, onda to je, znate, taj: “Udr, udri Jure, prije nego Jure zaruje“ – to je proti te nevere od zli duhova“.

Morska i prekomorska putovanja vještica i višćuna

Vjerovanja o vješticama i pučke predaje koje su nastale o njima ne bi se mogle odrediti kao nešto što posebno obilježava pomorsku sredinu, već samo neki njihovi vidovi, i to ponajprije oni koji govore o vješticama kao izazivačima oluje i nevremena, tih pogubnih pojava na moru i uz more koji ovdje poprimaju svoje osebujene značajke. U zimskom razdoblju česte su nevere, a javljaju se i šijuni i morske pijavice, a po pučkoj predaji se drži da rastvaraju more do dna, da ga uzmućuju, da mogu dići u zrak ljude i cijele brodove, koji poslije bez traga nestaju ili ih čak nalaze negdje na kopnu. U šijunima i pijavicama, po pučkom vjerovanju, su duhovi vještica i vještaca, koji u ovom svom obliku, kad izazivaju nevrijeme i svoje opake i zle moći usmjeravaju prema moru uništavajući brodove, shvaćeni su kao izraziti morski demoni i pripadaju pomorskim tradicijama, bez obzira na svoje kontinentalno porijeklo. Da bi se onemogućio u svom zlu djelu taj morski demon, *višćica* ili *višćun,* vjerovalo se da je dobro baciti nož ili neki metalni predmet, naprimjer kosir, pa i kamenu pločicu na koju bi se ucrtalo „salamunovo slovo“ - (jednopotezno nacrtana zvijezda s pet krakova) usred šijuna i da pogodi višćicu, višćuna u oko, pa će se nevrijeme smiriti. O načinu suzbijanja nevremena, bacanjem noža u oblake pričale su se razne priče. Često se u njima žena i punica zamišljaju kao vještice koje postupaju u pomorskoj sredini shodno tamošnjim prilikama: one potapaju brodove, što je u tom kraju najopasnije životno zlo.

Na Pelješcu se pričalo o nekom kapetanu jedrenjaka koji je krenuo na daleki put, međutim, kako mu je nešto ostalo doma, on pošalje „maloga“ da mu to pođe uzeti. Kad je mali došao do pred vrata kapetanove kuće, čuje gdje se dvije žene nešto karaju i jedna govori: “U tome ćemo ih mjestu potopiti,“ a druga reče „ne, nego u tome i tome“. Tako se „kardekavale“ dok se nisu dogovorile. Odredile su kako da učine, a mali to slušao za vratima. Kad su završile, mali ih zapita ono što ga je kapetan bio poslao, vrati se na brod, noseći kapetanu što je bio zaboravio doma. Mali nije htio više na put s brodom, već je htio da ga kapetan iskrca. Kapetan ga je upitao za razlog i molio ga i kumio da se ukrca jer da je već „posao rasenju“ i „digao spedicioni“, pa da kako će sad opet tratit i dangubit; a da im je vjetar u sred krme da se dignu na jedro, pa da ga ne može iskrcati nikako. „Kad je tako“, reče mali, „molim vas za jednu milost“.

„Da čujemo“, odgovori kapetan. „Ako hoćete da dođem s vama, kad vam ja rečem da mi za malo vrijeme predadete zapovijed na brodu, imate me poslušati“. Kapetan mu odgovori da kad nije nego to, da hoće. I digli se na jedro. Kad došli u debelo more, putovali lijepo i mirno za mnogo dana. Ali došlo vrijeme i mali zamoli kapetana da mu dade zapovijed, a kapetan mu je dade. To je bilo ono doba kad su one dvije žene bile odlučile da potope brod sa svime unutra, da se ni mačka ne

skapula. Kad mali dobi zapovijed broda, on odmah naredi mornarima da zatvore sva jedra, da napune kanune i sve puške što su imali na brodu. Već se je bilo počelo oblačiti, a onda sve grom iza groma. Tada mali zapovijedi da pucaju što više mogu u oblake i okolo broda. Poslije tolikog puškaranja nevera se razvrgla, a mali predao zapovijed kapetanu. Tako su opet mirno putovali. Kad dođoše u mjesto za koje su hodili, kapetanu dođe pismo da mu je žena i mati umrla, baš onaj isti dan i onu istu uru kad je bila nevera.

Spomenut ćemo i priču o jednom mornaru Bračaninu koji je putovao brodom i zahvatio ga strašan šijun nedaleko Kvarnera. Mornar načini *salamunovo slovo,* baci nož prema šijunu i pogodi višćuna u oko. Poslije nekoliko dana jedan čovjek iz njegova mjesta, isti onaj višćun iz oblaka, ćorav u jedno oko, vratio mu je nož i zaprijetio da nikada više ne ide na more. Ali mornar nije poslušao, i po najmirnijem vremenu krenuo je brodicom da digne iz mora vrše; "na jedan ma' zametne se povr' njega oblačić ka biljac, uzmuti more, izvrne brodicu, nestane njemu i brodici zauvijek traga".

Vještice imaju potpuno pomorski aspekt u jednoj predaji, proširenoj u mnogim varijantama, koja opisuje njihova neobična prekomorska putovanja. Jedna od tih priča je i ona o nekom kapetanu iz Vignja na Pelješcu koji je imao barku za odlazak na ribanje. Više puta ujutro bi primjetio da su „vesla *razbačena*, konop zamršen, sidro nije surgano". Jedne noći sakrije se on u *kamarić* na krmi i spazi pred ponoć kako nailazi nekoliko žena vištica, među njima i njegova žena. One su se dogovarale kamo da krenu, ili „u Puj pod orah ili u đardin u Lesandrij u nekog bogatuna da će brat datale". - Izaberu ono drugo. Namažu se mašću i dvaput izgovore: "Svaki voz pe' stotina mija!" Stignu za pola sata, naberu datula, vrate se. Ujutro ih kapetan, koji je također ubrao granu datula, sve javno razotkrije.

U tim vještičijim putovanjima putovalo se osim u Pulju i Aleksandriju i na Brač, u Italiju, u Indiju, Egipat, i to u nekim varijantama ovih priča u samo jednoj noći. Ove čudesno brze plovidbe i sjećanja na egzotične plodove s tih dalekih i brzih putovanja, koje smo u pričama baštinili od naših predaka iz vremena kada se more svladavalo samo veslima i jedrom, danas su gotovo zaboravljene. Magijska formula koja veslima daje čudesnu snagu razlikuje se od teksta do teksta: „Od bota bot, od milja milj!", „Svaka vagada trista mij!", „Milju pik, milja pik!", „Milj, milj!", „Jednu paladu sto milja!", „Jedna voga milju puta, ni u skračaje ni u zdračaje, nego u Brač meju najveće bačve!" ili „u Pulju pod orih!".

U nekim pričama smjenjuju se vještice i vile koje vlasnika broda obdare i srećom, pa umjesto užasa svom slučajnom saputniku prirede divnu prekomorsku pustolovinu, s koje se vraćaju s ubranim plodovima datule, „trsi indijane" - bambus, oraha, boba, božanje – bobove mahune, jabuke i dr.

O vilama koje se voze po moru u maloj školjčici zvanoj *petešić* – pjetlić ili vražić i o vilama nastanjenim u nekoj špilji kraj mora, zvanoj

Vilina kuća, koje u gajeti kreću u Italiju po blago govoreći na polasku: "Milju i pik, milju i pik!" pričalo se na Dugom otoku.

Jedna kotorska predaja bliska ovoj tradiciji, ali prerađena u romantični oblik, priča o vili Alkimi koja boravi u pećini vilnici kraj Kotora, češlja svoju zlatnu kosu i čeka da do Vilinih vrata doplovi zlatna lađa kojom će se ona povesti po moru.

U našim primorskim krajevima postoji karakteristična skupina predaja o borbama dvaju volova, prasaca, psa i mačke i dr., a kako se vjerovalo, to su ljudi s posebnim moćima, koji poprimaju životinjske oblike, a tukli su se za blagostanje svoga mjesta. Oni se zovu višćsci, nagromanti, krsnici i štrigoni, moguti, zduhći i tako dalje. Borbe se odvijaju najčešće uz more, tako da jedan od dvojice protivnika dopliva amo preko mora iz Venecije, Ankone, Napulja i slično. Bore se naprimjer na morskoj obali šipanski knez i mletački plemić u obliku dvaju prasaca.

Staro je pomoračko vjerovanje da su kapetani, kojima je plovidba uvijek sretna, sklopili ugovor s vragom, pa su more i vrijeme u njihovoj vlasti. Neki Postiranin je pripovijedao kako ga je za užasna nevremena u senjskoj luci pozvao kapetan drugog broda da on i njegovi ljudi prijeđu k njemu na brod. Kapetan je stao nogom na sidro, a jedan mornar stupio je nogom na njegovu nogu i pogledao u oblake. U tom trenu začuo je strašan zvižduk i pokazalo se mnogo višćuna i vrijeme se smirilo. Kapetan – višćun nadvladao je one višćune u oblacima.

O višćunima i kozlacima pripovijeda se i među ribarima. U Salima na Dugom otoku bio je kozlak Štrelo pa se pričalo, kad bi se išlo u ribe, da je njegov brod mogao po bonaci jedrit, a u času većeg nevremena more oko njegova broda bilo je mirno. Jednom je tako pošlo nekoliko brodica na ribanje, „a bila bonaca kako ulje, nider ćuha vitra, ma njanke sinjalić fijadice, za lik. Ni bilo drugo nego hodi vozeći. A sunce pripeklo, vručina za puknuti: ozgori pa bog! Ka' je parti Pijažolov brod, štrelo je ša pod provu, otvori libar i poča ništo zaklinjati. I odma' in poče puhati vitar u faur. Mola vesla, otvori idro i uživaj!". A svi se drugi ribari dotle muče veslajući! Štrelo se poslije smrti pokazivao ljudima kao kozlak, viđali bi ga u najrazličitijim zgodama, naprimjer, „kako stoji na timunu, a brod mu gre i brez veslov i brez idra".

I Štrelo i kapetan – višćun imaju tu moć da mističnim sposobnostima i sredstvima svladavaju morsku stihiju, da upravljaju grmljavinom, oblacima i valovima na moru. To je čudesna moć za kojom svaki pomorac žudi i kojom bi mogao postići svoj siguran i miran opstanak na moru, moć koja razbuđuje njegovu maštu i težnju za mističnim stjecanjem vlasti nad silama mora. Čudni su to spletovi svakodnevne životne realnosti i stoljetnih predaja o „onostranim" tajanstvenim pojavama i vječne čovjekove težnje da ih savlada. Taj osjećaj straha koji stoljećima prožima ljude što žive uz more i poznaju njegovu dobru i zlu ćud pobuđivao je u bespomoćnom čovjeku mnoga vjerovanja, koja su mu pomagala da olakša tegobe života uz more.

Po pučkoj tradiciji se vjerovalo da se i zaklinjanjem i nekim molitvicama mogu savladati te mistične sile. Evo jedne molitvice sa Dugog otoka, koja bi po pučkom vjerovanju trebala pomoći, magijski štititi od nesreće na moru:

Grmi lampa,
Blažen ki škampa,
Moj sin Pere na sinjemu moru,
žalosna mu majka
Uzme Iška krunicu,
Ide u bunjicu
Molit Boga, svetoga Nikolu
Da njezina sina Peru oslobodi
O'lampanja, o'grmenja, o'tresenja.

Kletve, anegdote, rugalice

Premda bogobojazni, naši ljudi koji žive uz more izricali su mnoge kletve, iz kojih se uočava njihov bespomoćni odnos prema moru. Evo nekoliko strašnih kletvi: „More te izilo!“, “More te potopilo!“, „Morska te pučina izila!“, „U moru ti posteja bila!“, „U morskoj ti pučini kosti ostale!“, „Morski te valovi primećali!“, „Ovi te kroj ne pusti, a oni te ne ćapo!“, „Ne uzdržalo te ni more ni kraj!“. Ova posljednja kletva prema pučkoj predaji nastala je ovako: Učinila velika nevera koja je neku ženu zatekla na putu i ona je krenula kući svoga sina da se zakloni, međutim, sin ju je otjerao. Majka mu je na to rekla: “Ne uzdržalo te ni more ni kraj!“. Kad je sin umro, pokopaše ga, ali ga je zemlja izbacila. Onda su ga bacili u more, ali ni ono ne htjede da ga primi i tako je ostao nezakopan.

Ima dosta anegdota i rugalica o ljudima kraj mora, a u nas su najčešće vezane uz Bračane, Omišane, Lovrance, Kastavce. O Omišanima se priča kako su krenuli brodicom na ribanje u Neretvu i veslali su svu noć, a ujutro su bili na istom mjestu - zaboravili su dići sidro iz mora; ili Trogirani ribari bacali su vrše u more, a kao znak gdje su ih ostavili služio im je oblak. Oblak se sutradan izgubio i tako su im vrše propale. Omiljena je rugalica o otočanima koji opasuju konopima susjedni otok ili grad u želji da ga približe. Ta se rugalica često povezuje s onom o kupovanju pameti. Bračani su putovali u Mletke da tamo kupe pamet, a tamošnji trgovac, vidjevši s kim ima posla, proda im pamet - miša u tikvi, upozorivši ih da tikvu ne otvaraju prije nego dođu doma. Na povratku, prije nego su stigli do Brača, zaustavili su se na otočiću Mrdulji ispred Brača i tu iz znatiželje otvore tikvu i pamet im pobjegne. Ne mogavši uhvatiti pamet, pokušali su Mrdulju privući konopima do Brača, i potežući su rekli: “Ili se Mrdulja poteže ili se konop rasteže“.

Anegdota o Omišanima i Postiranima ili Škripljanima koji su se zavadili oko granica na moru: Postirani su napravili top od smokovine, napunili ga kojekakvim gvožđem i pucali na Omiš. Top se rasprsnuo i

poubijao nekoliko ljudi naokolo. Postirani su se radovali uvjereni da u Omišu ima još mnogo više žrtava. Ova se anegdota čas vezuje uz Mlećane i Riječane, čas uz Kastavce i Lovrance.

Iz legendarne je osnove ponikla i jedna posve racionalna, u biti antilegendarna anegdota koja se odnosi na pomorska putovanja. Neka se bolesna žena preporučila hodočasnicima koji su pošli na Isusov grob da joj kao lijek donesu komad drveta Isusova križa. Oni su joj donijeli komadić drveta sa svoga broda, i žena je ozdravila. Odatle je nastala izreka: "Nije drvo barke, nego vira Marte!".

Među ribarima su neisrpne šale o malom dječaku koji tek počinje odlaziti na ribanje. *Prcinigul* – vlasnik broda i mreže, poslao ga je da se popne na golu stijenu da bi tamo tobože nakupio suhog lišća za oganj, a ostali su dotle ispekli i pojeli ribu. Stari *tovariš* - član ribarske družine, poslao ga je preko brda da u *bujolu* - posuda, donese mora i podlije pod provu - da oplima, jer je brod na oseki. Naređuje mu da čisti stol od crva, upućuje ga da pokrije sidro svojom kabanicom jer bi se moglo prehladiti i kašljati i drugo. Ove opake šale žive kao stvaran običaj, kao berekinade - nepodopštine, podvaljivanja kojima se izlažu novajlije u bilo kojem poslu, i zapravo su dio inicijacijskog obreda, posvećivanja u ribarsko zvanje. Slične šale moraju svuda u svijetu podnijeti i pomorački pomoćnici.

Osim bajki, anegdota, avanturističkih pripovijesti, vezane su s morem i pomorskim životom i brojne pučke predaje: povijesne, mjesne, etiološke predaje, uvjerice, legende, a sve su protkane ozbiljnošću vjerovanja u istinitost onoga što se kazuje.

Među povijesnim predajama kazuju se one o gusarima; o postavljanju straža koje paze njihov dolazak, a selo obavješćuju paleći vatre, ili o gusarima koji su jedne noći upali u Cavtat, ali ih je odvratila žena koja je s kudeljom - preslicom u ruci izišla na crkvena vrata. Bila je to blažena Gospa, koja je Turcima gusarima „prekinula cime i lađe im raskršila i potopila svijeh". Spasio se samo jedan dječak, kojega poslije mnogo vremena susreću cavtatski pomorci u nekoj carigradskoj krčmi i on im ispriča što se one noći dogodilo u Cavtatu.

Ribari

Težak je i tvrd kruh ribarski i nije ga bilo u izobilju, pa o tome i sami ribari pjevaju:

Girice loveći,
Dobra steći neću,
Od trinaest giric,
Jedna me dohodi,
A kad dojdem doma,
Ništa ne nahodim.

Djevojke se nisu rado udavale za ribara, pa ni za mornara jer su siromasi, o čemu nam govore ove pjesmice: „Za ribara, moja ma, moja mama, ne ću ga ja; jerbo ribar šie šete i on fuma španjulete. Ne ću ga ja, majko moja." ili „Mala Mare, ne ženi mornare, mornarice sve su udovice!".

U ovoj pjesmi – poslovici, mornarica je mornarova žena, a mornari nisu poželjni muževi, što je bilo za vrijeme brodova na jedra kada je bilo više brodoloma kao i uopće nesreća na moru.

Ribari nisu voljeli sresti ženu kad kreću u ribolov, jer „žena ima zlo oko", pa zato ako mu je koja zaželjela „dobru sriću" ili ga ma što zapitala, vratio bi se kući i tog dana ne bi išao u ribolov. Stoga kažu: "Boje bi von bilo, da vas fibra čapo, nego da von zena reće dobra srića".

Vjerovalo se da je loš znak ako bi se prije odlaska u ribolov u ribarevoj obitelji prolila uljena svijeća ili se kome razbila oputa na opanku, a teško onome iz ribarske družine koji bi kriomice uzeo bilo što iz spremljene zalihe hrane, jer je i to značilo nesreću. Petak je za ribolov bio dan zle sudbine, pa ni odlazak ni povratak nije smio biti taj dan.

Ribar kojega je pratila zla sreća vratio bi se u luku, iskrcao na obalu sav pribor, hranu i pokretne dijelove broda, tako da bi ostalo samo golo korito broda. Sve bi to dobro oprao, ponovo ukrcao u brod i vratio se na ribanje. Sve se to činilo zbog vjerovanja da se pri polasku na brod ukrcala i neka zla sila koju se vraćanjem, iskrcavanjem, pranjem nastojalo ostaviti u luci (Zlarin).

Djeca su za ribarima vikala: "Ribori, po moru se tiroli, punu borku ujoli (ulovili), ako meni be doli, vragu kusa ne ujoli".

Bogat ulov, sreća i napredak u nekoj obitelji pripisivao se maciću. Pregled naših usmenih pričanja i pisanih svjedočanstava o maciću (mačiću) i nekim drugačije nazvanim likovima oko kojih su se okupili uzajamno srodni pripovjedački motivi (malik, macmolić, macvolić, macarol, tintilinić i slično) i kazivanja o njima često su proturječna. Na istim se područjima o tim likovima s istim lokalnim imenima kazuje da oni postaju od duše nekrštena umrlog ili ubijenog djeteta, ili da se izlegu iz pijetlova jajeta ili jajeta crne kokoši, koje, uz određene uvjete, treba držati pod pazuhom, ili se pak o njihovom postanku ne govori. Javlja se u raznim oblicima; kao lik djeteta sa crvenim klobučićem, ili noćne svjećice koje se ukažu na putu, pa i noćne prikaze u obliku raznih životinja, klupka pređe, i slično. Macići ljudima pomažu ili štete, donose novac u kuću ili dobar ulov ribe, a za uzvrat traže hranu. Oni služe onome tko im ukrade klobučić, pomažu napasivati blago, ali ga i odgone, a na konjima divlje jašu, spleću im grive i repove, čine sitne nestašluke, ugrizima stvaraju ženama modrice, plaše ljude po noći, plaču i jadikuju kao duše iz čištilišta ...

Macići su i kopneni i morski, pa morski macić donosi nekim ljudima vreće novca, blago iz mora, a oni ga zauzvrat hrane fritulama. Često se priča kako donosi udovici novce (zaljubio se), a ona njemu u kužini ostavlja svaku večer fritula, prsurata. Međutim, udovici je dosadilo

svaku večer frigati mu fritule pa ga je polila vrućim uljem, i od tada se macić više nije pojavljivao, ali je i kuća osiromašila.

Priča se da macići lože oganj kraj mora, a ribari kad krenu u ribolov pitaju ih za savjet kamo da stave mreže, a po povratku iz ribolova prvu ulovljenu ribu bace macićima, vjerujući da će im oni i ubuduće tjerati ribu u mrežu.

Predaja o „lodi“ koji pomaže u dobrom ulovu ribe pričala se na otoku Zlarinu. Lodi pripada krugu mitskih predaja o orku (lorku), izrazito noćnom demonu koji se uglavnom javlja kao magarac na kojega zajaši neki zakašnjeli noćni putnik. Lodo iznenada naraste visoko i svojeg jahača ostavi na vrhu crkvenog zvonika ili na nekom stablu.

U Zlarinu je zabilježena priča „Lode im da sriću“:

Ispo(d) Drvenika smo kalali parangale, mi smo kalali parangale, a po kraju – kopita tuku. A govori pokojna moja baka, govori: Pa šta je ono - govori – na kraju? A pokojni otac bija u picolu, on je kalava, a on govori: Mučite! Vozite i mučite, ne intrigajte se u ništa! I unda mi smo to sve kalavali, balegali okolo školja, a ono uvik prati nas, i uvik ide pokraj, uvik ide kao da magarac ide, eto, tako su tote šuškali. I unda kad smo dovršili, pokle smo zadnji bacili u more, ništa. Malo smo otpočinulu, tu u je(d) nu barku smo otpočinili da, dok malo, po sata, koliko stoji parangal u moru. E onda smo išli dizati. O, opet mi čujemo to. A pokojni otac diže paranga(l), a ribe - more sinje - svaka udica: ugor, škarpina, jastog, jakar, a ki je vidija takve ribe! To smo uhvatili u jednu veliku kašetu, biće bilo preko četrdeset kila ribe. Unda zadni, zadnji kad ga je diga zadnju udicu, istrga je biće bilo za tri kvarta od kila ugor. Onda ga je šiknija na vas,va.

Eto ti – govori – i tebi! Pa se naji(j) kad si mi sriću dao, Lodi. I bacija mlake na kraju, mlake, bogami, mlake, ka da pas prati. Ovo je istina, ja sam bila u barki, Bože, ča bi rekla.

Onda smo išli u Magaranu. Ka(d) smo mi išli vozeć pu(t) Magarane, to svake sorte vatra. Vatra, svake, svake korte sinjali. A govori pokojan otac, govori: „Majo – govori - je li vidiš?“ Ha ona govori: “Vidin, sinko, a ća je ono?“ A – govori - ča je govori - eto biće nas srića prati. Mi smo doma donili ribe, mi smo sutradan novac dobili u Krapnju. More. Ča smo mi ufatili tu noć, srića nas pratila, svu noć.“

Priče su to i naših pomoraca koji su na jedrenjacima plovili po dalekim morima te prenosili svoje tipične pomorske predaje s brodova svojim rođacima, susjedima, ponešto izmijenjene, ali su one trajale i traju u usmenoj predaji našeg priobalja.

O „morskom čoviku“ se pričalo da je kao „svaki drugi kršćanin“, samo nosi dugu kosu, a koža mu je kao u vola. Po danu ga se nikad ne može opaziti, ali se koji put čuje njegovo zavijanje kojim mami ljude. Za noći, ako netko stoji sam blizu mora, može ga odnijeti. Kad je više ljudi zajedno, ne dolazi, jer se boji. S njim živi i „morska žena“, koju je neki Bračanin opisao: “Ona ima ruke i glovu i sve i, i da skužote, i sise, sve imo, somo jema rep od ribe, zanamisto nog jema rep. I to pivo (pjeva),

ma to je dišno slišat“. U noći je nevidljiva, jer može promijeniti boju svoje puti u sasvim crnu. Tako preobražena, došulja se do ribara koji na žalu spavaju, te ih svom težinom pritisne i duši. Svojim pjevanjem svakoga tko je čuje zastravi. Više puta usred mora oćuti se miris svježe pečenog kruha, što ga „morska žena“ ispeče. Mnogi su pomorci pričali kako su u moru vidjeli morsku sirenu (koja je po opisu ista kao i morska žena), i da ona dolazi na brod da bi čovjeka koji je na službi uspavala svojom pjesmom i onda bi mu ispila krv.

Morskom čovjeku su najbliži dupini ili „faraunovi ljudi“. Po pučkoj predaji, zovu se tako, jer potječu od faraonovih vojnika, koje je Bog u Crvenom moru potopio i u ribe pretvorio. „Dišu baš kao i kršćani, a kad se namjere na kojeg utopljenika, doturaju ga na kraj. Sliče čovjeku a znaju i pjevati...“.

Priča se i o golemoj hobotnici koja je na prekooceanski brod izbacila svoje kratke krake i proždrla kormilara. Poslije su joj mornari uspjeli sjekirom odsjeći jedan krak i usolili su ga – trebalo im je za to tridesetišest bačava.

Kazivanja ovih tradicijskih pomorskih predaja su većinom u funkciji kazivanja „osobnog doživljaja“ ili su preuzeta od drugih kazivača kao istina u koju se vjeruje. Jedan pomorski kapetan iz Dubrovnika je tako pričao, kako u Turskoj kraj Dedeagača ima u uvali veliki grad, a s druge je strane pusto. „Samo jedan stari koji se viđao više puta uveče pa bi ga mi viđali ka'smo bili s brodom. Govorili su mještani da ga vidu svako veče da tamo ide i nazvali su ga „barka karonte“, da on privađa duše. To je bila crna mala barka, čamac, četiri-pe' metara. A on je vazda u njoj veslo“. Ova pomorska predaja podsjeća na poznate predaje o barkama što prevoze mrtve duše na drugi svijet, pa ako koji načitan pomorac poveže s tom viđenom slikom ime mitskog brodara Karona, nastaje predaja o mitskoj *barci karonte*.

Jedan je pripovjedač slušao kao dijete da ima neki brod koji „vazda ide na moru, vazda, nigda na kraj kako jedan brod koji je prokleti i da on vazda ide a da ne more da dođe kraju“. Priča o ukletom brodu odgovara tradicionalnom supstratnom obliku predodžbi pomoraca o ukletim brodovima, iz kojih se tek kasnije, uz pomoć literalnih utjecaja, razvila predaja o prokletom kapetanu zvanom „leteći Holandez“.

Naši pomorci i ribari pričali su i o velikoj ribi - pašakajeni koja je mogla progutati cijelo čeljade, ili kornjači i ribi; „Po njoj nareste trova, biste li virovali; ko jedan škoj na moru, trava raste po njoj, zelena trava isto ko mrtela. Gledali su je admiral i komadant, nitko nije znao što je to. A kad su zapucali iz topa, ona se fundala u more. I svi su bili sretni što se fundala, inače da bi je morali potezati u brod“.

Druga je inačica te predaje o ribarima koji lože vatru i kuhaju ribu na otoku i otok se iznenada počeo ljuljati. Nije to bio otok nego golema riba, kako se pričalo.

U Starom Gradu na Hvaru zabilježena je priča o brodu koji je plovio u Bari, a neka žena zamolila je mornare da ukrcaju na brod sud

ulja za grob sv. Nikole u Bariju. Putem je nastalo veliko nevrijeme, koje se smirilo tek pošto su mornari sud s uljem bacili u more. Ono nije bila žena nego vrag.

Slična je i priča zabilježena u Dubrovačkom primorju, „Vrag na brodu“, koja govori o brodskom kuharu koji je nedjeljom, kad bi svi s broda odlazili u crkvu, ostajao na brodu. Jedan mornar se sakrio u brod, u krmu da gleda šta će on raditi, dok su ostali otišli na misu. Kuhar je naložio vatru, stavio grijati vodu, izuo se i u vodi prao čarape, a potom je njima s tom vodom kuhao hranu. Mornar mu je vidio noge „crne kao pakao“. Sve je to ispričao kapetanu, i jedva su se uz pomoć biskupa i popova, te njihove molitve riješili vraga s broda. Vrag je htio *skočit s bande u more,* ali biskup mu nije dao jer *bi bio fundo brod* već mu je rekao da skoči s prove. Skočio je s prove, i odma onaj brod uhitio mora, da je malo još, fundo bi se. I tako su ga poćerali“.

Neke pripovijetke nam slikovito govore o opremanju trgovačkih brodova, nazivima vrsta brodova, polaganju računa o morskoj trgovini, o vjerovanjima da će žrtva bačena u more utišati nevrijeme, o iskrcavanju tereta, o vjekovnim ekonomskim nedaćama vlasnika brodova u časovima krize za prijevoz tereta, o hijerarhijskim odnosima među osobljem na brodu, i drugim pojedinostima iz pomorskog života.

U Cavtatu je zabilježena priča o zahvalnom mrtvacu: “Mladić je želio poći na more, pa mu je otac *navliža brod trgovine,* ali umjesto da trguje, mladić je platio u nekom gradu ukop mrtvaca. Otac poslije njegova povratka „nakon dva - tri dni pita mu konat od navla“ i bio je ogorčen kad je čuo šta se zbilo. Ponovo mu je opremio brod, a mladić je otkupio robinju i doveo je kući. Poslije duljeg vremena jedva je izmolio oca makar malu trabakulicu; dobio je od oca *brik* i plovio na njemu u grad svoga kraljevskog tasta. Ovaj put se sretno vratio i predao ocu „dinar od navla i sve što ga je kralj regalo“. Kad je jednom poslije plovio morem s prijašnjim zaručnikom svoje nevjeste, njegovi ljudi su ga izmamili da iziđe gore, s izlikom da je veliko fortuno, da će se izgubit ako on ne iziđe, ali ovi ga bace u more. Tada je naišla barčica s ribanja, u kojoj je bio onaj isti zahvalni mrtvac, zapravo sveti Benedetto, i spasi ga.

U drugoj, ponešto različitoj vatijanti, slikovito je predočen život nekadašnjih pomorskih kapetana.

Neki je kapetan boravio u portu jednog grada više od dva mjeseca i nije imao posla, ničega nije bilo za krcati, pa se očajan požalio svojoj družini, rekavši da bi nakrcao makar i vraga. Javio mu se nepoznati gospar i saopćio da ima *karag žita*, neka ga ukrca za „Zanfaloniju“. I otploviše s teretom, a „kad su došli posred mora, đe se nigđe kraja nije moglo vidjet, gospar čini vezat jedra i da tu surgaju“. Kapetan se protivio; „đe za ljubav božju, valjalo bi nadovezat stotinu ankora da dođe do dna“. Gospodar ga je umirio i za čas su se pojavile „tolike barčice okolo njih i u svakoj po četvorica činu surle za iskrcavat žito“, te su iskrcavali sve pod more. Kapetan je htio da zadrži dio tereta

kao *sovrnju* – balast, ali ga gospodar umiri da će sovrnja doći, i „što je reko, stvorile se barke pune sovrnje“. Gospodar je (bio je to „grijeh“, vrag) zvao kapetana pod more po plaću, ali ovaj je umjesto da on ide poslao *škrivanja*, a škrivanja kamarota i tako dalje.

Mitsku dimenziju ovih predaja, kao i mnogih drugih pomorskih predaja, održava njihova prividna vjerodostojnost.

U Sućurju na Hvaru zabilježena je priča o jedrenjaku koji je ostao bez hrane, zahvaćen dugotrajnom olujom. Mornari odrede kockom da se ubije i pojede kapetanov sin. Oni su ubili i skuhali dijete, ali ga nisu pojeli, već ga bacişe u more, bojeći se da ne bi postali ljudožderi kad okuse slatko dječje meso.

Slična je priča o jednom barku koji je zahvaćen višednevnim nevremenom negdje na oceanu, pa je ponestalo hrane, a kapetan je naredio da se ubije najdeblji mornar. No mornara nisu ubili, a kapetan je poslije bio osuđen na smrt zato što je sam odredio žrtvu, a nije je, prema pravilu, izabrao ždrijebom.

Neke priče podsjećaju na predaju o pobješnjelom moru koje traži ljudsku žrtvu, a kakva je već poznata u obliku starozavjetne legende o proroku Joni.

Pomorce inače zaokuplja tema ljudožderstva. Poznata priča tipa „Polifem“ česta je verzija pomoraca: kada je brod s kraljevim mornarima doplovio do Kine, jedooki divlji Kinezi uhvatili su nekolicinu mornara, zatvorili ih u pećinu, klali ih, pekli i jeli. Mornari su se spasili tako da su svaki svome jednookom čuvaru užarenim ražnjem probili oko.

U Marinkovićevom romanu „Kiklop“ jedna od središnjih epizoda, koja simbolično protkiva cijeli roman, temelji se na „sjećanju na priče koje si slušao u djetinjstvu od lažljivih starih pomoraca koji ne samo da su bili zarobljeni od ljudoždera nego su i svi vidjeli jednookog diva, kome su svi i oko izbili“.

Ove usmene predaje o moru, kako naše, tako i mediteranske, pa i šire pomorske folklorne baštine, sažimaju u sebi život ljudi koji su stoljećima vezani uz more i koji su i sami živo sudjelovali u širenju i prenošenju ovih folklornih motiva.

Običaji i vjerovanja

Odlazak na more pomorcu, ribaru, koraljaru i spužvaru bio je uvijek neizvjesnost koja je izazivala zebnju i u onima koji odlaze i onima koji ostaju. Da bi se taj strah lakše podnio, ljudima je pomagala vjera, njihova pučka vjera, koja i nije uvijek bila usklađena s onom oficijelnom, već su u narodu živjele i žive usporedo. Lijepi su običaji prilikom ispraćaja i dočeka ribara i koraljara zabilježeni u Zlarinu prije Drugog svjetskog rata, kad je Zlarin opremao šesnaest lađa za ribolov koralja. Na dan polaska na ribolov cijelo bi mjesto bilo u svečanom raspoloženju. Ribari su se spremali kao da odlaze na nesiguran i pogibeljan put. Tražeći zaštitu u Boga, svi bi se redom taj da ispovijedlili

i pričestili. Popodne iza procesije, u kojoj bi lepršali barjaci i u kojoj bi sudjelovalo cijelo mjesto, župnik bi okupljenim lađarima u luci podijelio svečani blagoslov. Bio je to jedan od najdirljivijih trenutaka koji bi pristutne do plača ganuo. U dubokoj šutnji, ribari poredani u lađama klečeći i gologlavi, skrušeno bi primili blagoslov. Iza toga svečanog čina nitko nije smio više na kraj da ne bi kakvim nepromišljenim djelom okaljao blagoslov i da ne bi skrenula sreća u lovu. Poslije blagoslova, ribari su primali od žena darove u siru, luku i kvasini, a oni bi im za uzvrat davali kolača (suho okruglo pecivo). Poslije toga bi se ribari dirljivo pozdravili s prijateljima i znancima, izljubili s rođacima i djecom, a zatim bi se masa razišla. Žene ribara još bi ostale na lađama svojih muževa da se počaste. Još prije mraka otišle bi lađe s obale da se usidre u luci.Tom bi prigodom žena gospodara broda odriješila konop od lađe smočivši ga prije „vlastitom vodom“ kao dobar znak lova. Tek bi oko ponoći iz luke otišli na široko more da ih zle oči ne pogode. Sa sobom bi uzeli piljaka, pa kad bi opazili da ih tko s obale promatra, onaj bi s pramca bacao iza sebe pomalo piljke da im pogledi s obale ne naškode. Izašavši iz luke, družina bi se razdijelila po unaprijed utvrđenom planu, u svakom skupu po dvije lađe.

Prije odlaska na ribolov družina bi svećano obećala sv. Nikoli ili sv. Fortunatu (zaštitnom svecu mjesta), ili Gospi od Rašelja najbolju granu ulovljenog koralja. Zato i jesu zidovi zlarinskih crkava i žrtvenika puni grančica koralja.

Kao što bi koraljare cijelo mjesto pozdravilo pri odlasku, tako bi sačekalo i njihov povratak. Tom bi se prigodom jedan od ribara iskrcao na drugu stranu škoja te bi pješke došao u selo da najavi dolazak. Tada bi se rodbina, znanci i narod sakupili na obalu, da dočekaju lađe. Dirljivo je bilo gledati lađe poredane jednu do druge, a u njima ljude, osunčane, izrasle i zapuštene brade i kose. Pošto bi se s lađa raspitali za zdravlje svojih, svi bi tiho čekali da se rastvori blago koje je bilo u košarama ispod pajola. Kad bi vođa naredio: “U ime Isusovo, otvorite pajole i dignite blagoslov!“, koraljari, ribari bi podigli košare, a narod bi radoznalo razgledavao ulovljeni koralj. Tad bi ribari skočili na kraj, pojurili bi u zagrljaj svojih najmilijih i zanosno se s njima ljubili i pozdravljali. Ribari, osobito oni, koji su manovrirali spravom, pokazivali bi radoznalom narodu svoje ižuljane dlanove, koji su im bivali kao drvo tvrdi, „jer je rukovanje inženjom vrlo naporno“.

Za taj siguran i sretan boravak na moru, a i povratak obavljani su razni obredi tijekom godine. U ciklusu godišnjih običaja nisu izostavljeni brodovi a i njihova posada. Na Cvjetnu nedjelju bio je običaj da se grančicom blagoslovljene masline okite kuće i gospodarske zgrade, polja i vinogradi, grobovi, a i brodovi i to sve u vjeri i želji da se odvrati svako zlo, kako od broda tako i od posade mu. Na Veliki petak u procesiji sudjelovale su i brodice koje su osvijetljene i ukrašene, došle tog dana u *porat* te ploveći jednim dijelom puta pratile procesiju kroz mjesto.

Za uskrsnih blagdana pjevao se „Blagoslov blagdanov vazmenih“ (Laudes). Jedan od tih blagoslova iz prve polovine 16. stoljeća zabilježen na Olibu i Silbi glasi:

Blagoslovi slavni Bože i mornari,
Blagoslovi i u dobrih njih umnoži,
Blagoslovi Bože slavni pored s nami svi ribari.
Blagoslovi Bože slavni i njih brodi s mrižami
Da bi dosti ulovili i ubozima udilili.
Blagoslovi slavni Bože zemlju i š njom more,
Da bi lovno more i rodna zemlja svako lito bilo.

Procesije su se održavale i na Tjelovo i dan sveca zaštitnika dotičnog mjesta. U šibenskoj Rogoznici na dan zaštitnice mjesta, Gospe od Pohođenja, u narodu zvane Gospe od Kapelice, Gospina se slika prenosi iz kapelice na *punti* - rtu (Gradina) u mjesnu crkvu, a poslije dva tjedna vraća u kapelicu. Gospa se prenosi brodicom, a iz crkve do brodice nose je nevine djevojke. Brodice koje prate Gospu su ukrašene, a najljepše ona u kojoj je Gospa. Cijelo mjesto je prati, a oni koji su zavjetni, prate je plivajući, iz mjesta do rta. Dio hodočasnika prati Gospu pješice kroz rogozničku valu. Mnogi za tu prigodu dođu iz obližnjih mjesta, a oni koji se zavjetuju taj kameniti put propješaće bosi.

Za što bolju sigurnost broda i posade, mnogi brodovi su imali neku svetu sliku, a najčešće je to bila Gospina slika, i to lokalne zaštitnice mjesta odakle je bio brod, te svetoga Nikole, a u Župi dubrovačkoj najviše svetoga Vlaha. Ako bi se brod našao u nevolji, mornari bi bacili tu sliku u more, vjerujući da će se more smiriti. Kad bi se brod razbio slika bi ostala plivati na moru. Slike na brodovima bile su naslikane uvijek na drvu, i to na tvrdom, kao što je ono od ariša. Takve slike su mogle dugo ostati u moru a da im se ništa ne dogodi. Slika bi prije ili poslije doplutala do kraja i ljudi bi je našli. Iz toga je nastao veliki broj mjesnih legendi o čudesnom dolasku neke relikvije ili čak i svetačkog tijela, koji su doplovili morem neznano otkuda, najčešće je u priči to Grčka. Često u tim pučkim predajama sliku nađu ribari, te je odnesu na prikladno mjesto gdje započnu graditi kapelicu, ali sutradan nađu sliku na drugom mjestu, pa vjeruju da Gospa nije zadovoljna s njihovim izborom mjesta gradnje kapelice, nego ona sama odabire za nju mjesto. Spomenut ćemo takvu legendu o Gospi od Škrpjela, zaštitnici pomoraca, kojoj je sagrađena crkvica na otočiću preko puta Perasta u Boki kotorskoj. O postanku te crkvice se priča kako je 1452. godine nepoznata ruka donijela Gospinu sliku na stijenu otoka i ribari su je gledali jedne noći svu okruženu svjetlom. Ponijeli su je u perašku crkvu, ali je sutradan slika bila opet na otoku, i to se ponavljalo tri puta. Tada su Peraštani sagradili na otoku crkvu, a svaki vlasnik broda morao je dovesti tovar kamenja za njezinu gradnju.

Slična je priča i o Gospi od Prizidnice (Čiovo), koja se popela uz nepristupačne stijene, na kojima se vide tragovi njenih nogu, da bi se spasila od nevremena. Na tim stijenama iznad mora sagrađena je crkva njoj u čast. Običaj je da pomorci sa Čiova imaju uza se sliku Gospe od Prizidnice. Čula sam priču o mornarima sa Čiova iz Slatina kako ih je njihova Gospe spasila od neprijateljskog napada 1991. godine u vrijeme Domovinskog rata kada su poginula dvojica mornara na brodu „Vladimir Nazor" u splitskoj luci. Naime, bilo je na tom brodu i mornara sa Čiova, ali su se svi iskrcali nekoliko dana ranije prije tog nemilog događaja, a što se tamo pripisuje Gospinoj pomoći.

Inače je bilo uobičajeno da mornari, kao i drugi vojnici kad krenu od kuće, ponesu sa sobom „moći", na primjer komadiće drveta odrezane s okvira neke svete slike kojoj su se pomorci molili i zavjetovali. Ako je neko dijete bilo rođeno u *košuljici* - ovojnici, majka bi je sačuvala u platnenoj kesici, pa kad je mladić išao u vojsku ovjesila bi mu je oko vrata, vjerujući da će ga sačuvati od svakog zla, a pogotovo o puščanog metka.

Sliku sveca zaštitnika broda za oluje kapetan bi uronio u more da bi se ono umirilo. Uz svete slike, koje su trebale sačuvati brod od stradanja, stari jedrenjaci su imali na pramcima pulene, kojima se pripisivala apotropejska moć. Priča o jedrenjaku u koji je, dok je plovio, počela prodirati voda, i bio bi potonuo da kapetan nije zazvao u pomoć Gospu od Trsata, koja je kamenčićima zatvorila rupicu kroz koju je u brod nadirala voda i tako ga spasila, govori nam o pučkoj vjeri u čuda koja su se događala pomorcima. Za primljenu milost i spas od smrti, oni su darivali čudotvoritelja.

Osobito su svetkovani zaštitnici pomoraca, a najznačajniji u nas je sveti Nikola, u narodu zvan Mikula. Bezbroj je crkvica i kapelica podignuto njemu u čast, ali i pjesama spjevano. U tim legendarnim pjesmicama sveti Nikola gradi barčicu pa njome prevozi kršćanske duše i odjedom ugleda hudobu koju baci u more. Pjesmica, iako smještena sva u mitsko „haronovsko" more, sadrži i realne pomoračke detalje, a početkom prošlog stoljeća zabilježena je na Braču:

Sveti Mikula i huda stvar

Sveti Miko tvrdo spi,
K'njemu Angjel doleti
U snu Mikuli navist;
„Ustan' ustan' Mikula!
Uzmi bradvu i teslicu,
I polazi u goricu,
I posići jelicu
I učini na troje.
Od jednoga barčicu
Od drugoga vesalca

Od trećeg temunić."
Ka' se izbudi Mikula,
Po naredbi Angjela,
Uzme bradvu i teslicu,
Pa polazi u goricu,
I posiće jelicu.
Učinio na troje
Od jednoga barčicu,
Od drugoga vesalce
Od trećega temunić,
I otiđe niz more,
Ukrca sto i trideset duš',
S kraja zove Marija;
Ukrcaj me Mikulo,
Moji vlasi konopi,
Moje ruke vesalca.
Kad to začu Mikula,
On ukrca Mariju,
I otiđe niz more,
Doziva ga huda stvar:
Ukrcaj me, Mikula,
Ja sam čovik kao ti,
„Kad si čovik kaoja
A ti reci Marija!
A on reče barila,
„A ti reci: Sveti Duh,"
A on reče:"Ti si Mikula gluh"
Kad to saču Mikula,
Hvata ga za pete,
Pa ga niz bandu potrese,
Hvata ga za uši
Pa ga niz bandu poduši.
Kud Mikula udaraše,
Vatra živa skakaše,
Kud Mikula hogjaše,
Slava Bogu bigjaše.

Uoči blagdana sv. Mikule po našim ribarskim mjestima pucalo se iz mužara, puštalo rakete, zvonila su i „slavila" crkvena zvona, u Zlarinu su palili stare torbe u kojima su se tještile masline, a Komižani i Starograjani (Hvar) palili su stare brodice ispred crkve svetog Nikole. Na Komiži se taj običaj sačuvao do naših dana.

Hodočašća i zavjet

Hodočašće ili u narodu češće upotrebljavan izraz *ići na zavit,* je putovanje, pješačenje, a i plovljenje vjernika k svetom mjestu što ga je posvetilo očitovanje nekog sveca da bi se postiglo neko duhovno ili materijalno dobro, koje se, po vjerovanju hodočasnika, na tom svetom mjestu može dobiti. To je molba koju hodočasnik upućuje svecu, i obično je vezana uz neke žrtve i odricanja za koje vjernik traži nagradu. U toj molbi hodočasnik unaprijed dariva sveca da bi njegov utjecaj bio što sigurniji i djelotvorniji. Najčešće je to molitva, paljenje svijeća ili neki zavjetni dar prije primljene milosti (ante interventum), međutim veći se broj darova prinosi svecu po primljenoj milosti (post interventum). Štovanje sveca uvijek je zahvaćalo određeni areal, i postojala su područja pretežnog utjecaja pojedinih svetaca koji su tu bili štovani – lokalni sveci zaštitnici.

Za svaku je društvenu grupu ili zajednicu važno da se okuplja, bilo spontano bilo organizirano, a u tom okupljanju unutar zajednice stvara se zajednički duh – mentalitet. Poslije obavljenih pobožnosti, hodočasnici se opuštaju, međusobno komuniciraju, pa i trguju.

Hodočasnici pomorci, ribari, dolazili su na zavjet većinom brodicama, i to zbog osobnih potreba, ublažavanja nevolja i tegoba koje ih mogu zadesiti na moru, za dobar ulov i slično, obećavajući svecu za učinjenu milost, dar – ex-voto.

Ex-voto traje od pretkrščanskih vremena, kroz razdoblje kristijanizacije, a veliki zamah dobiva kroz srednji vijek, te naročito u doba reforme katoličke crkve poslije Tridentskog koncila u 16. stoljeću koji dozvoljava njegov razvoj. Ex-votom se očituje izravni odnos vjernika i sveca, bez da u njemu sudjeluje svećenički posrednik, a čime vjernik želi riješiti svoje egzistencijalne probleme.

Votiv je određeni zavjetni dar – predmet koji je simbolično, asocijativno povezan s nesrećom, te oblikom ili natpisom izražava vrstu molbe ili zahvale. Ex-voto su povijesni dokumenti koji sami po sebi pričaju o načinu reagiranja votanta na životne tegobe i ljudsku osamljenost u teškim trenucima, kada se izravno obraća Nadnaravnom s molbom. Ako mu se molba usliši, on mu se zahvaljuje, a ta zahvala kao i molba su materijalizirane.

Pomorci su najčešće darivali slike na kojima je u prvom planu prikazano pobješnjelo more i brod, a u gornjem kutu slike, u girlandi od oblaka, je svetac(ica) koji je spasio brod i putnike od nesreće. Često su u dnu slike ispisani inicijali PGR per la gratia ricevuta – za primljenu milost. Osim slika, pomorci su darivali i makete brodova na kojima ih je zadesilo nevrijeme, a zahvaljujući milosti dotičnog sveca spasili su se. Po zidovima, oltarima, pjevalištima naših crkava nalaze se makete brodova kao nijemi svjedoci borbe čovjeka i mora, čiji je ishod ljudska vjera i snaga. Bila je to inspiracija pučkom pjesniku koji je stihom opisao crkvu Gospe od prizidnice (Čiovo):

I brodice male izrezane
Po zidovim na obedvi strane.
Sve to njojzi čeljad darovaše
U nevolji koje pomagaše
U oluji od sinjega motra
I na putu daleko od dvora.

Mnogo je srebrnih zavjetnih pločica s prikazima brodova na njima, izvedenih u raznim tehnikama, koje su prava mala umjetnička djela naših majstora, a danas ukrašavaju crkve u kojima su se naši pomorci zahvaljival na uslišanim molbama.

Pomorci su darivali i neke predmete koji su im pomogli u spašavanju. Orebički pomorci su na primjer darovali predmete koji su im pomogli u borbi s neverom: puške, komadi brodskih konopa, bokobrani koji se čuvaju u Franjevačkoj crkvi.

Uz zavjetne darove pojedinaca ima i onih zajedničkih, koje su darivali mornari s broda spašenog od oluje. U arhivu crkve Gospe od Zdravlja u Veloj Luci sačuvan je jedan pismeni zavjet iz početka prvog svjetskog rata grupe mornara – vojnika s brodova „Arpad“ i „Babenberg“. Oni mole Gospu od Zdravlja da ih zaštiti od ratnih strahota, da što prije završi rat i zavlada mir, te da se živi izdravi vrate svojim kućama. Spominje se slučaj desetorice Velolučana, pomoraca koji su se spasili od sigurne pogibije zagovorom Gospe od Zdravlja.

Ribari su za dobar ulov sardela svecu poklanjali srebrne pločice u obliku ribe, kao ona u Velom Selu na Visu na Gospinom reljefu ili na Čiovu na Dridu u crkvi sv. Ante na Gospinu oltaru. Koraljari Zlarina ukrasili su crkvu granama koralja, a u crkvi Gospe od Vrhpoljca (Vrpolje - Šibenik) velika je spužva koju je darovao Gospi neki spužvar s otočića Krapnja, te školjka periska.

I grafiti brodova na kamenim zidovima nekih starijih crkava također su bili zavjetni darovi, a koji običaj je raširen po Mediteranu. U crkvi sv. Luke sjeverno od Donjeg Humca na Braču ugraviran je brod s dva jarbola i predstavlja najstariji prikaz broda u Hrvata (12. stoljeće).

Inače je u svim pomorskim zemljama svijeta, kršćanskih i vankršćanskih civilizacija poznat običaj darivanja maketa brodova božanstvu, kao i na plovnim rijekama.

Nisu se zavjetovali samo pomorci već su se za njih zavjetovali njihovi bližnji koji su ostajali kod kuće. Plaćali su mise, palili svijeće i odlazili u svetišta da bi izmolili za njih sretan povratak.

Svoju vjeru u čudotvornu moć svetaca i svetica naš narod je opet izricao u stihu, kao što je zabilježeno u „Životu bl. Hozane Kotorske“:

Na Jadranu ljut se vihor vije,
S valom val se nemilice bije;
Brod zapazi gdje s' u valu topi
I mornara gdje joj ruke sklopi

S pučine joj doprije glasi;
„Oj Ozano, pomozi! Oj spasi!“
Na to ona pogled k nebu svrati
U tren s broda pogibelj odvrati.

Tradicija o moru i njegovim ljudima traje, te se i danas nagađa „kako će vrime učinit“; stari će pomorac ispričati priču o dalekim putovanjima i susretima s morskim bićima koju je čuo od svojih djedova, dok će ribari od ulova baciti koju ribu na obalu prije nego je razdijele, i neznajući da su njegovi stari tako podmićivali macića da im opet donese sreću; mnogi će pomorci odlaziti na zavjet i darivati svece i svetice božje da bi im plovidbe bile sigurne.

I tako će more i nadalje ostati tajnovito.

OUR SEA AND FOLK TRADITIONS

(Summary)

The sea has been a big secret to a man. It is unpredictable, full of surprises, so the people who live by the sea and know all its tempers, good and evil, have showed fear and felt helpless to effectively fight horrible storms. Mysterious sea depths, hazardous storms, hurricanes, calm sea, brave sailors and their distant journeys, skilled fishermen and their rich catches were the inspiration for many folk traditions, stories, legends about sea serpents, monstrous octopuses, sea ‘‘ man and woman’’, mermaids, cursed ships, ‘‘boat Karonte’’ which transports the souls of the dead, miraculous saints’ help to sailors, one-eyed cannibals, shipwrecked sailors who because of hunger decide to eat their companion, devil who serves as a sailor on board, huge fish-island, sea witches, beings called macići and tintilini, Orcus and etc.
Our ancestors explained many natural phenomena related to sea in their own way and according to them predicted the weather, so folk meteorology is a part of our cultural heritage like various sayings, proverbs, curses, prayers, ridicules and the like.

Key words: legends, sea, folk traditions, folk meteorology